

УДК 008 : 130.8(477)

Г. І. Кутузова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології та менеджменту соціокультурної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки

Українська культура кінця XIX – початку XX ст.: філософський аспект діяльності громади “Молода Україна”

Роботу виконано на кафедрі культурології та менеджменту соціокультурної діяльності інституту соціальних наук ВНУ ім. Лесі Українки

Висвітлено роль української інтелігенції, зокрема громади “Молода Україна”, у розвитку національної культури на рубежі XIX–XX століть, філософські погляди на проблему І. Я. Франка та М. П. Драгоманова.

Ключові слова: українська культура, національна інтелігенція, культурно-освітня діяльність, громада “Молода Україна”.

Кутузова Г. И. Украинская культура конца XIX – начала XX вв.: философский аспект деятельности общества “Молодая Украина”. Исследуется роль украинской интеллигенции, в частности общества «Молодая Украина», в развитии национальной культуры на рубеже XIX–XX вв. Анализируются философские взгляды на проблему И. Я. Франко и М. П. Драгоманова.

Ключевые слова: украинская культура, национальная интеллигенция, культурно-образовательная деятельность, общество “Молодая Украина”.

Kutuzova G. Ukrainian Culture of the End of 19th – Beginning of 20th Centuries: the Philosophical Aspect of the Activities of the “Young Ukraine” Community. The role of Ukrainian intellectuals, especially the “Young Ukraine” community, in development of Ukrainian popular culture at the edge of 19th – 20th centuries is examined in the article. The philosophical views of I. Franko and M. Drahomanov are analyzed in connection with these issues.

Key words: Ukrainian culture, national intellectuals, cultural and education activities, the “Young Ukraine” community.

Скасування кріпосного права в Російській та Австро-Угорській імперіях, до складу яких входили українські землі, активізувало всі сфери життя українського суспільства. Створюються громадські організації, товариства, клуби, які ставлять своїм завданням видання українських книг і преси, вивчення рідної історії та розвиток української культури взагалі.

Громадівський рух 70-х років із властивою йому потужною культуротворчою спрямованістю породив нову плеяду української інтелігенції, серед якої були оригінальні мислителі загальнослов'янського та європейського масштабу, що своєю творчістю істотно збагатили філософську думку України.

У Києві представники молодого покоління національної інтелігенції, переважно студенти, утворюють громаду, яка займається культурно-просвітницькою діяльністю. Слідом за киянами засновуються громади в Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі. Коло їхньої діяльності зосереджується на створенні мережі недільних шкіл для неписемних й дослідями у сфері етнографії, філології та історії [1, 172].

Але в липні 1863 р. надійшов Валуєвський циркуляр, згідно з яким заборонялися українські наукові, релігійні й педагогічні публікації. Хвиля реакції майже на десятиріччя перервала громадівський рух: “Основу” було закрито, громади розпущено, а багато українських діячів заслано. Лише на початку 70-х років громади поступово почали відновлюватися.

У Києві В. Антонович, М. Драгоманов, В. Русов та інші таємно утворюють “Стару громаду”, легальним осередком якої стає засноване у 1873 р. російське географічне товариство. Під його егідою починається видання архівних матеріалів з української історії, засновується музей, бібліотека. Органом громади стає газета “Киевский телеграф”.

У Львові 1873 р. започатковується “Літературне товариство ім. Т. Г. Шевченка”, яке через кілька років уже під назвою “Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка” перетворилося, по суті, на неофіційну українську академію наук.

Після прийняття Емського указу 1876 р. заборонялося публікувати і ввозити книги, написані українською мовою. Українською мовою заборонялося користуватися в школах та на театральній

сцені, “Київський телеграф” було закрито, київську громаду заборонено, а найбільш активних її діячів заслано. Саме за таких умов розвивалася діяльність головних осередків української культури – громад. У середовищі громадівців починається пошук нових цілей, тактики з огляду на завдання розвитку національної самосвідомості. Крім того, своєю творчістю видатні громадівці здійснили самокритику світогляду, що зродив їх, та заклали підґрунтя наступного визначально етапу в культурній історії України, який репрезентує з кінця 80-х років XIX ст. по десяти роки XX ст. покоління “Молодої України”, як називав це покоління його визначний представник і лідер І. Я. Франко.

Вагомий внесок в історію української духовної культури, філософської думки зокрема належить лідерові когорти “молодоукраїнців” Іванові Яковичу Франку.

Власне франківський період охоплює громадську діяльність одного покоління інтелігенції, того, чия соціалізація в основному завершилася наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. і яке впродовж трьох десятиліть взяло на себе головний тягар місії відродження розірваної між двома імперіями України як специфічної духовної цілісності новітнього типу.

Але, звісно, що навіть прикладаючи величезних зусиль для творення процесу становлення нації та культури, здійснити це за такої короткої термін, як одне покоління, не вдалося б і при тому, що “Молода Україна” безпосередньо спиралася на два попередні покоління нової української інтелігенції, а така спадкоємність загалом не притаманна українській культурній історії – всуціль дискретній, позначеній регулярними (за І. Мірчуком, ще напівстолітніми) розривами традиції. Така рідкісна спадкоємна тяглість, продемонстрована діяльністю “Молодої України”, звичайно ж, мусила принести свої плоди, забезпечивши якісний стрибок.

Отже, на творчості Франка не могло не відбитися принаймні два чинники: історичні умови та положення Галичини в Австро-Угорській імперії та “генетичний” зв’язок із попередніми поколіннями української інтелігенції.

“Літературно-художня, наукова, публіцистична й громадська діяльність цього справжнього велетня в царстві духу, автора близько п’яти тисяч творів є винятково розмаїтою й плідною. Істотне місце належить йому і в історії української філософської думки” [1, 193].

У надзвичайно великому творчому доробку І. Я. Франка власне теоретично-філософських праць обмаль. А що стосується досліджуваної проблематики, то найбільш продуктивні ідеї ми знаходимо в статтях “Що таке поступ?” [5, 360–405], та “Поza межами можливого” [5, 352–359]. Якщо перша є скоріше популярним викладом історії людства, що, однак, не зменшує її вартості та значення для даного дослідження, то друга є, як зазначав М. В. Попович [3, 485], політично-філософським заповітом Каменаря та, крім того, ґрунтовною працею, у котрій відбито погляди мислителя на проблеми історії, існування явища прогресу, його перспектив та філософського аналізу його внутрішньої сутності.

Сфера проблем, яких торкається у творчості І. Я. Франко, дуже широка: від теоретичних проблем меж у культурі, направленості поступу та цілей прогресу, до конкретного їх вирішення – пошуку шляху України, шляху до ідеалу, до самостійності, до самоідентифікації народу.

Можемо констатувати, що діяльності як громадський діяч і як письменник та публіцист, і, взагалі, як мислитель Франко здійснює спробу знайти гармонійне співіснування цивілізаційних прагнень (прагнень прогресу) та етичних засад у культурі, тобто любові як рушійної сили прогресу та віри в ідеал як мети поступу. Отже, Франко досягає більшого ступеня узагальнення, піднімаючи проблему поступу, майбутнього народу на філософський рівень.

Так, М. П. Драгоманов у статті “Чудацькі думки про українську національну справу” закликав: “Треба шукати всесвітньої правди, котра б була спільна всім національностям” [4, 430] та мріяв про те, що “Звісно, добре б було, якби всі люди на світі могли розуміти один одного. Може, колись яким способом до того дійде” [4, 432].

Показовими в цьому контексті є визначення мети науки І. Я. Франком, яке він подає у статті “Наука і її взаємини з працюючими класами”: “Її мета, незважаючи на деякі тимчасові перешкоди, завжди одна – з’єднати в собі й ошчасливити всіх людей” [4, 437] та його заклик “Прискорюйте, прискорюйте ж появу на світ ідеалу любові, братерства і щастя всіх людей!” [4, 440].

Можна констатувати, що українська думка кінця XIX – початку XX ст. інтенсивно розвивалася, даючи оригінальні й евристичні ідеї, розглядаючи дуже широку сферу і конкретних, і загальнофілософських проблем.

Саме на рубежі XIX–XX століть і передусім завдяки праці діячів “Молодої України” нова українська культура набуває вперше “повної структури”; не тільки художньо-естетична, а й наукова, релігійна, політична “підсистема” українського духовного життя складаються і розвиваються органічно, “зсередини”, відповідно до потреб української суспільності.

Цей період характеризується зміщенням центру ідейного життя української інтелігенції на землі Галичини як реакції на репресивні санкції російського царизму. Режим Австро-Угорської імперії був більш толерантний до національно-культурних потреб і гарантував хоча б мінімальний обсяг громадських свобод. Галичина на рубежі XIX–XX ст. дістає назви “Українського П’ємонту”, а Львів стає осередком культурно-політичного життя українства. “Головним змістом цього періоду в історії української нації було становлення її в умовах бездержавного існування як нації політичної, що усвідомлює себе як самостійний суб’єкт історичного поступу. В результаті діяльності покоління “Молодої України” українська культура одержує можливість органічного розвитку всіх структурних компонентів культури – не лише художньо-естетичного, а й наукового, релігійного та політичного.

Переорієнтація “духовної столиці” України з Києва до Львова мала істотне значення й з огляду на можливість її входження у загальноєвропейський культурний контекст, подолання “провінційної” замкненості, на яку хибували попередні покоління творців філософії української ідеї” [1, 187]. Таким чином, українське національне відродження втягнуто в епіцентр тих бурхливих процесів, якими була охоплена вся Європа – від Іспанії аж до Росії, яка, щоправда, до самого XX ст. переживала цю свою новітню історію (становлення політичної нації, адекватної добі капіталістичної індустріалізації) майже винятково в ідеї, у духові [2, 18–19].

Але на початку XX ст. буття народу України докорінно змінюється. Філософські вчення кінця XIX – початку XX ст. засвідчують кризу класичного новоевропейського, раціоналістичного типу мислення та виступають філософським передчуттям значних зрушень у громадському, соціально-економічному, духовному житті народів Європи, що відбувалися впродовж перших десятиліть XX ст. Світова війна, крах імперій – Російської та Австро-Угорської, революційна хвиля, що, зрештою, привела до докорінної зміни соціально-політичної ситуації не лише на території колишньої Російської імперії, а впродовж мало не всього XX ст. істотно визначила зміст життя людства – ось контекст, на полі якого змінюється буття українського народу.

Зароджується нове покоління української інтелігенції, яке приходить на зміну поколінню “Молодої України”. Революція 1905 р. створює необхідні умови для легалізації й активізації українського національно-визвольного руху на всій території України. Цей новий період І. Я. Франко називав “весняною добою, коли тріскає крига абсолютизму, коли народні сили серед страшних катастроф шукають собі нових доріг і нових форм діяльності”. Ці слова були сказані у 1905 р. і адресувалися поколінню, до котрого Франко звертався в “Одвертому листі до галицької української молодіжі” і чие постановлення він та його одностайні готували працею всього життя. “На долю цього покоління випало докласти зусиль до реалізації завдання, яке формулював в своєму зверненні І. Я. Франко: “витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі в якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і яка сильна держава, не може состоятися”.

Вершиною зусиль щодо реалізації цього завдання впродовж описуваного періоду стало ствердження Української незалежної держави” [1, 223]. Нетривалий час її існування, що завершився трагічною для подальшої долі українського народу поразкою, був спричинений нерозвиненістю українського національного руху. Процес формування нації не був закінчений, а вже доводилося починати будівництво держави. Щодо тогочасної ситуації один із лідерів українського національно-визвольного руху В. Винниченко зазначав: “Воістину, ми за тих часів були богами, які бралися з нічого творити цілий світ” [1, 233]. Але трагічний фінал зусиль нового покоління речників української ідеї ніяк не зменшує масштабність духовних пошуків, що й визначає міру їхнього внеску до української культури, у тому числі філософської думки.

Сьогодні українське суспільство черговий раз перебуває у стані вибору моделі подальшого розвитку, який зумовлений різноспрямованістю цивілізаційно-ціннісних орієнтацій, спричинених порубіжним становищем України між Європою та Азією, тобто між моделями традиційних культур і західною цивілізацією, а також існуванням в українській духовній культурі потужної екзистенційної

традиції, яка довгий час визначала спрямування філософського пошуку на протипагу розповсюдженню з кінця XIX ст. раціоналістично-прогресистському погляду на світ і людину. Крім того, ситуація зумовлена і післярадянським минулим українського суспільства з його антиперсоналістичною ідеологією соціалізму (яка, до речі, має західне походження).

Цей вибір відбувається і на рівні державно-національному, соціально-економічному і релігійному, і культурно-ідеологічному. Саме рівень культури може стати підґрунтям та створити соціальну базу трансформаційних процесів українського суспільства завдяки зміні парадигми поглядів на світ та людину в ньому.

Українське суспільство в цій трансформації не може спиратися ні на радянське минуле (яке продемонструвало свою нежиттєздатність), ні на західні моделі, оскільки, по-перше, українське суспільство має специфічний історичний досвід недержавного існування, по-друге, західні форми світогляду (і економічні, і політичні) наповнюються на вітчизняному ґрунті зовсім іншим змістом, бо традиційні форми соціальних взаємодій залишаються актуальними. Повернення до традиційного, християнсько-екзистенційного характеру українського філософствування, у якому проголошується цінність людини як мікрокосму, що відтворює в собі вищі цінності буття, видається продуктивним, оскільки саме така людина сприймає світ гармонійно і може хоча б частини уникати деструктивних впливів західної цивілізації.

Література

1. Горський В. С. Історія української філософії.– К.: Наук. думка, 1997.– 285 с.
2. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період.– К.: Наук. думка, 1992.– 110 с.
3. Попович М. В. Нариси історії культури України.– К.: АртЕк, 1998.– 727 с.
4. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії.– К.: Україна, 2000.– 509 с.
5. Франко І. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори.– К.: Держ. вид-во політ. л-ри УРСР, 1956.– 500 с.

Статтю подано до редколегії
01.06.2008 р.